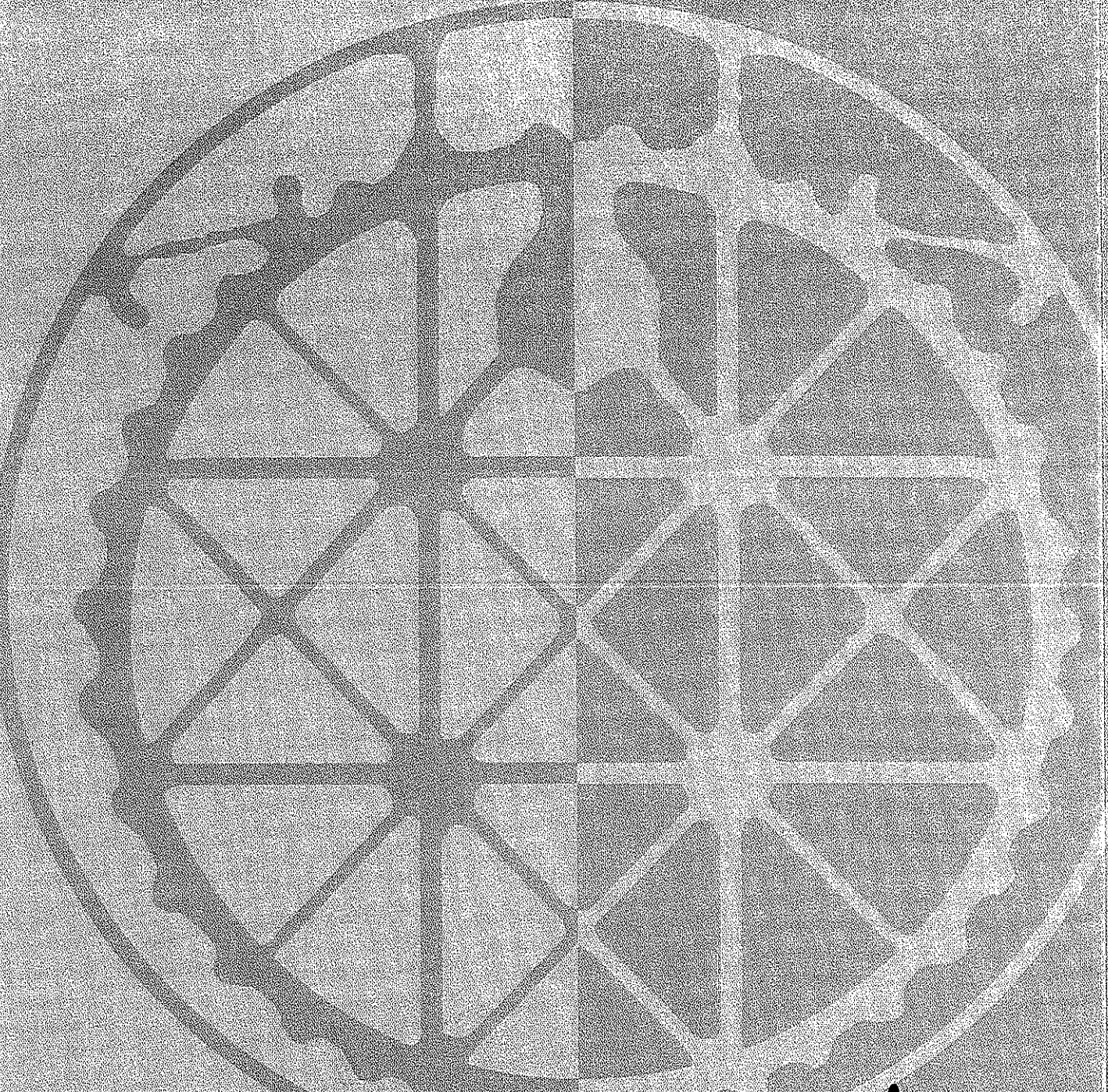

Yıl 2004-2 Sayı 19

araştırma

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Felsefe Bölümü Dergisi

ISSN 1300-6207

YII 2004-2 sayı 19

Balmeftin
07-01-2009
Diyarbakır

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Felsefe Bölümü Dergisi

araştırma

araştırma

sayı 19 yıl 2004-2

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Felsefe Bölümü Dergisi

Yayın Sahibinin Adı

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Adına
Fakülte Dekanı
Prof. Dr. H. Sekine KARAKAŞ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Eyüp Ali KILIÇASLAN

Yayın İdare Merkezi Adresi

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı 45/Kat 4, Felsefe Bölümü
06100 Sıhnye / ANKARA

Sürdürüm ve İletişim:

kasian@humanity.ankara.edu.tr
Tel: 0 (312) 310 32 80 / 1228

Yayın Türü

ARAŞTIRMA Dergisi süreli yayın olarak
yilda iki kez yayımlanan
hakemli bir dergidir.

Basımınin Adı

Ankara Üniversitesi Basımevi
Emniyet Mah. İncitaş Sok. No.10
06510 Beşevler Ankara

Basımınin Telefonu

0 (312) 213 66 55

BasımTarihini / Yeri

26/09/2008 - Ankara

Baş Editör

Doç. Dr. Eyüp Ali KILIÇASLAN

Editörler

Doç. Dr. Erdal CENGİZ
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul R. TURAN

Editör Yardımcısı

Ar. Gör. Ahmet Cüneyt GÜLTEKİN

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Sabri BÜYÜKÖVENCİ,

Ankara Üniversitesi DTCF

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM,

Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet İNAM,

ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN,

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Yasin CEYLAN,

ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Kurtuluş DİNÇER,

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ömer Naci SOYKAN,

Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet CEVİZCI,

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

© Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Tüm haklar saklıdır. Bu derginin tamamı ya da Dergide yer alan bilimsel çalışmaların bir kısmı ya da tamamı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığının yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz yayımlanamaz.

ISSN 1300-6207

ARAŞTIRMA DERGİSİ SAYI: 19 YIL: (2004-2)

İÇİNDEKİLER

Paul Ricoeur'un Anlatı ve Tarih Görüşü Bağlamında Arthur C. Danto'nun "Anlatı Cümleleri"nin Değerlendirilmesi.....	1
Sengün M. ACAR	
Althusser'de Bilim Etkinliği: "Teorik Pratik Olarak Bilim" ve Felsefe-Bilim-Politika İlişkisi.....	21
Ersin ELGÜR	
Kaos Teorisi: Bauman ve Bakhtın.....	45
Müslüm TURAN	
Günümüz Düşünceleri ve Habermas'ın İnsan Doğası.....	67
Berfin KART	
Yargı Yetisinin Eleştirisi'nin Kant'ın Felsefesindeki Yeri.....	83
Mein BAL	
Bulanık Mantık ve Bulanık Teknolojiler.....	105
Şevki İŞIKLI	
Tarihte Determinizm-İndeterminizm Karşılığının Kategorial Çözümlemesi.....	127
Zehra Gül Erdoğan AŞKIN	

Yargı Yetisinin Eleştirisi ilk defa burada bağimsız bir yeti olarak değerlendirilen yargı yetisinin ne olduğunu açıklamaya çalışır. Beğeni yargısında bir amaç için olsun ya da olmasın belirli bir haz duygusu temelinde bir şeyin güzel olduğu söylenir. Bir sıfat olan 'güzel' şeyin bir özelliği olarak kullanılmasına rağmen bu haz ilkesi bütünüyle öznel, Kant güzelliği hakkındaki duyumun öznel yargımız ile uyum içinde olması yanında evrensel olarak da geçerli olması gerektiğini düşünür. Beğeni yargısı evrensellik yoluyla teorik bilgiye ve ahlaka bağlıdır.

GİRİŞ

This paper concentrates on Kant's third Critique, namely, Critique of the Power of Judgement. Kant renders here capacity for judgement a faculty of human mind free from cognitive faculty. Making use of teleological conception of nature, in the end, he crowns nature with human being.

Key Words: Aesthetics, judgement of taste, nature, teleology, purpose, enlightenment, human, freedom.

ABSTRACT

Bu yazı Kant'ın üçüncü Eleştirisi, Yargı Yetisinin Eleştirisi, üzerine yoğunlaşır. Kant, burada, yargı yetisini insan zihninin bilişsel yetilerinden bağimsız bir yeti haline getirir. Sonuçta teleolojik bir doğa anlayışına başvurarak doğayı insanla ilişkilendirir.

Anahar Kelimeler: Estetik, beğeni yargısı, doğa, teleoloji, erek, aydınlanma, insan, özgürlük.

ÖZET

Metin BAL*

Yargı Yetisi'nin Eleştirisi'nin Kant'ın Felsefesindeki Yeri

Beğeni yargısının gözümlenmesinde belirleyici kavram doğanın içsel erekselliğidir (*Zweckmäßigkeit*). Beğeni yargısındaki duygu doğanın bu erekselliği ile uyumlu bulunur. Sonuç olarak bu ereksellik herkes için bir ödev (*Pflicht*) olarak tanımlanabilir (Kant, 2006: 163). Kant Aydınlanma hakkındaki düşüncesini beğeni yargısında istek ve duygunun eğitilmesiyle daha da derinleştirir. Amı us kendi yasamasıyla istenci, yargı yetisi ise beğeni eleştirisi yoluyla duyguyu eğitir. Üssal olarak düşünülen şey beğeni yargısında aynı zamanda hissedilir olur. Beğeni yargısı öznel olmakla yaşam-duygusunu (*das Lebensgefühl*), evrensel olmakla da sağduyuyu (*Gemeinsinn*) ifade eden zihinsel bir yeti olarak ortaya çıkar. Sağduyu (*sensus communis*) bir taraftan bütün insanlar için ortak üssal bir yetenekken, aynı zamanda, tarihsel bir kültür ve eğitimin - *Bildung* - ürünüdür. *Bildung*'ün amacı kişiye sağduyu kazandırmak, başka bir deyişle, bir taraftan bilşsel yetilerle duygular arasında, diğer taraftan da bireyle toplum arasında uyum sağlamaktır. Estetik yargı bu amaç için en uygun dayanaktır, çünkü burada istenc ile duygu bir araya gelir. Vertii tasarımlar üssal olsalar bile, estetik yargıda, onun temel özelliği gereği, bir yargı içinde hala "özne" ile (onun duygusu ile) bağında tutulurlar (Kant, 1996: 54; Kant, 1968: 204).

Beğeni yargısı güzel sanatta yapılaşır. Güzel sanat doğadan farklı olarak bir insan ürünüdür. Kant için güzel sanat insanın doğanın erekselliğine itaatının, başka bir deyişle, doğanın insana bağışladığı en üst varoluş durumu olan özgürlüğün yapılaşmasıdır. Sanat yapılaşırken ise kendisi aracılığıyla doğanın kendi yasasını koyduğu dehadir. Böylece estetiğin temel kavramı olan güzellik doğal olana ve doğa ile uyumlu olana ait bir özelliğidir. Çünkü doğa deha aracılığıyla sanata yasa koyar.

Yargı Yetisinin Eleştirisi'nin Özelliği

Kant felsefesinin özü bütün deneyim iğeriğinin vertii olmasıdır. Bunu değerlendiren yapı da vertiidir. Böylece bütün deneyim başlangıcında ve sonucunda şimdiden kurulu bir doğayı varsayar. Kant felsefesinde deneyimi öncelleyen bir doğanın söz konusu olması öznel ve nesnellik arasındaki ayrımın nesnel bir zeminde ilişkiendirilebileceği bir temel sağlar. Böylece "doğa" kendinde ve ereklere şimdiden düşünülebilir bir dayanaktır. Kant felsefesinin en temel özelliği goktandır unutulmuş olan ilkeye, *arkhe*ye dayalı felsefeyi yeniden diriltmesidir. "Kant, felsefenin bilimsel ciddiyetini ve aynı zamanda onun yitilmiş geretini ona geri verdi" ve böylece felsefede anarşiye son verdi. (Schelling, 1994: 94). Kant'ın felsefesi sonuçta belirli bir ereksellik içinde olup biten doğaya dayanır.

Doğa ereksel olmakla kendi işleyişini iğerden belirler. *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde, Kant felsefesi için belirleyici olan doğanın erekselliği açık bir şekilde ortaya konulur. Kant Aristoteles'in yapıdığı gibi ereksellik

¹ Felsefe tarihinde teorik ve pratik felsefeyi amaç kavramı açısından ele alan ilk filozof Aristoteles'tir. *Fizik* kitabında bir şeyin neden varolduğu ve neden yok olduğu tartışmasını

kavramında teorik ve pratik felsefenin birleştirilebilir olduğunu düşünür. Ereğ (Zweck) kavramı teorik felsefenin doğal zorunluluğu ile pratik felsefenin özgürlüğü arasında bir köprü kurar. *Ami Usun Eleştirisi*'nde "sonsal neden" düzenleyici bir idea kabul edilerek bilginin sistematik bütünlüğünü güvenceye alır (Kant, 1993: A626/B654).

Kant kendinde-şey ya da koşulsuz olan hakkındaki bilgimin imkansız olduğuna inanmasına rağmen deneysel bilgi ve ahlak bilgisi için belirli türden bir bütünlük anlayışını ön koşul olarak kabul eder. Deneyimde yasalı belirli bir doğal düzen söz konusudur. Pratik alanda ise usun kabul ettiği moral yasa ve sonsal erekler bütünlüğü söz konusudur. Böylece erekseellik düşünceyi Kant'ın pratik felsefesinde de ortaya çıkar. *Pratik Usun Eleştirisi*'nde izlememiz gereken moral bir yasa, 'sonsal erek' olarak ortaya çıkar. Burada moral yasa yoluyla sonlu varlık olan insanın ruhu sonsuz kılmır ve yine bu moral yasadan türetilen özniteliliklerle belirlenen sonsuz varlık olan moral bir tanrı kavramı, 'sonsal erek' olarak, insanla ilişkiye geçirilir. Kant kuramsal felsefe (doğru felsefe) ve özgürlük felsefesi (ahlak felsefesi) alanı arasında usun kuramsal kullanımına dayanarak bir geçiş bulma gabasındadır. Bu geçit yargı eleştirisinde bulunur. Böylece felsefenin birbirinden ayrı görünüşten iki ucu tek bir bütünde birleştirilir (Kant, 2006:2).

Kant'a göre teorik ve pratik felsefe ancak doğa kendisi ereğini içinde barındıran bir sanat yapıtı olarak düşünüldüğünde birleştirilebilir. Bu yolla bilgi ve ahlak felsefesi sanat felsefesinde birleşir. Başka bir deyişle, "doğru" ve "iyi", "güzel" kavramında birbirine bağlanır. Kant bu düşüncelerini *Yargı Yentisi'nin Eleştirisi*'nin ilk bölümünü oluşturan 'Estetik Yargının Eleştirisi'nde açıkladığıktan sonra kitabın ikinci bölümünü oluşturan 'Teorik Yargının Eleştirisi'nde bütün bir doğa ideası geliştirilerek fiziksel teolojiden ahlaksal teolojiye geçiş yapar.

Yargı Yentisi'nin Eleştirisi'nin ikinci bölümünü oluşturan 'Diyalektik Yargının Eleştirisi'nde doğayla ilgili fiziksel teolojiji ve insan davranışıyla ilgili ahlak teolojisi ereklarine göre birbirinden ayırır. Etken neden (*nexus effectivus*) ve sonsal neden (*nexus finalis*) arasındaki ayırımı her iki teoloji alanında da ayırır eder. (Kant, 2006, Giriş, İkinci Bölüm). Kant erek ve sonsalılık arasında bir ayırım yapar (Kant, 2006: Giriş, §4). Buna göre erek (*Zweck*) nesnenin kavramıdır. Ancak bu kavram, aynı zamanda, gösterdiği nesnenin gerçekliğinin zeminiyi içermelidir. Ereksellik (*Zweckmassigkeit*) ise "bir şeyin yalnızca ereklere göre olanaklı olan şeylerin

Aristoteles fizikle ilgili olan sorulardan metafizik olan sorulara kadar genişletir. Aristoteles *Fizik* te fiziksel değişimin dört nedenini ortaya koyar. Şeyin kendisinden ortaya çıktığı maddi neden, maddenin şeklini belirleyen biçimsel neden, başka bir deyişle, öz, değişimin ve dınginliğin kaynağı olan etkin neden ve, son olarak, şeyin kendisi adına meydana geldiği ya da yapıldığı sonsal neden. (Aristoteles, 1997: 61-67, 194b, 17-195b 30). *Nikomakhos'a Etik* de ise pratik alanda amaç kavramını sorgulayarak etik ve politik eylemlerin "iyi" amacını hedeflediklerinden söz eder. (Aristoteles, 1988: 5-27, Birinci Kitap).

Aydınlanma'dır (*Aufklärung*). Öyleyse eğitilmesi gereken şey deneyimle ilgili yeti olan anlaktır. Sıradan insan eğitilmesi beğeni yargısının eleştirisini yapmaktır. Bu nedenle sıradan insan anlamları beğeni eleştirisinin (*Geschmackskritik*) bölümlerini oluşturur. Kant bunu Aydınlanma'nın görevi olarak belirler. O halde sıradan insan anlamların (*des gemeinen Menschenverstandes*) eğitiminde kullanılan maksimler beğeni eleştirisinin ilkelimni durulaştırmak için gereklidir: 1. kendi için düşünmek (*Selbstdenken*); 2. başka her birinin yerine düşünmek; 3. her zaman uyumlu olarak (*einstimmig*) düşünmek. Birincisi önyargısız, ikincisi genişletilmiş, üçüncüsü tutarlı düşünme yoludur (Kant, 2006: 161, § 40).

Kant'ın felsefesi sayesinde onun çağı, 'eleştiri çağı' olur. Hiçbir şey bu eleştirden muaf tutulamaz. Akin "samimi saygı"si eleştirel, "özgür ve açık bir araştırma" için gösterilir. (Kant, 1965:9). İnsanı hayvansal kısıtlanmışlıktan ayırt eden şey insanın toplumsallığıdır (*Geselligkeit*). Kant toplumsal uyumsuzluk, kibritli rekabet ve doymak bilmez mülk ve güç arzusunun örnek olarak verdiği insanların *dosiga olmayan biriktiricilerinden (ungesellige Geselligkeit)* kaynaklanan çatışmalar sonucunda insan soyunun barbar durumdan, toplumsal duruma, kültür durumuna geçeceğini düşünür.⁴ Bu toplumsallığı oluşturan iki özellik, evrensel duygudaşlık (*Teilnehmungsgesefühl*) ve "kendimi en içten ve evrensel olarak iltebilme yetisi"dir. Bu özellikler anlamların yitilmesinin (*Gewisskräfte*) kültürünü oluşturan *humaniora* (insanın sınırlı, ereği) adı verilen ön bilgilerdir (Kant, 2006: 233, §60). İnsanlar arasındaki savaşın bitmesi, toplumsallığın sağlanması için yargılar us mahkemelerinden geçirilmelidir (Kant, 1965: 601, A751/B779). Kant aradığı evrensel insan duyusunu beğeni özgürlük ve zorunluluğu birleştirme tabası taşıyan, yasaya göre düzenlenmiş bir toplumsallık ideal peşinde olan etkin bir dürtüde (*der rege Trieb*) bulur. Beğeni yargısının böyle bir evrensellik kazanması için önköşül bu dürtünün tabasıdır. Toplumsallık idealine dönük dürtü Aydınlanma'nın insan doğasındaki güvencesidir. Aydınlanma, Kant için, usun kendi olgunlaşması durumundan çıkarak bilgi ve inanç, bilim ve duygulanma, düşünce ve istenç, teori ve pratik alanları arasındaki sınırlı kavrama göreviyle tanımlanabilir. Bu sınırlandırma işlemi için *a priori* sentetik yargıların nasil mümkün olduğunu sorusu cevaplandırılması gereken ilk sorudur (Kant, 1993: B19). Kant bu soruyu deneyim kavramının nasil kavramsallaştırdığı ile eşgüdümü cevaplandırır. Deneyimin nesnel olması kendiliğindenlik ve düzen olmasına rağmen deneyimin yorulanması kendiliğindenlikten gerçekleşmez. Bu nedenle sıradan insan anlamları eğitilmelidir. Bilme ve deneyimin nasil gerçekleştirildiğini ortaya koymak anlamların görevidir.

⁴ Immanuel Kant, "Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose," *Kant's Political Writings* içinde, der. Carl J. Friedrich, (1977), s. 45.

Bilmek (*Wissen*), Kant için, aklın teorik kullanımında, kişinin bir şeyi hem kendisi için hem de herkes için doğru saymasıdır (*Fürwahrhalten*). Bilme böylece mümkünse evrenseldir, mümkün değilse aklın bir yanlış kullanımından kaynaklanan bir yanlış söz konusudur. Kant göre, insan için mümkün bilginin kaynağı olan deneyime dayanan bilgi geçitleri üç ayrı yeti altında toplanır: 1-) duysallık: duyu verilerinin pasif alımı, 2-) imgelem: duysal gökunun bir birlik içinde düzenlenmesi, 3-) anlık: hayalgücünün etkinliğinin sonuçlarını altına topladığımız kavram gerçevesi (Kant, 1965: A822/B850).

Deneyim, onu sağlayan kendiliğindenlik bulunduğunda ve bir düzen kavramlarında nesnel olur. Deneyimin güvenliliğini sağlamak anlamaya yetisinin akıl tarafından görevlendirildiği konudur. Kant anlayışın kavramlarının mesruyetini 'kendinin özdeşliğinde bulur. Kendinin özdeşliği, bilginin oluşmasındaki en üst kavram olan *transendental tam-aldır*. Kant özdeşliği bilincin sentetik bir etkinliğinin sonucu olarak düşünür. Özdeşlik, tasarımların nesneyle ilişkisini kuran bilincin sentetik birliğidir. Tasarımlar ancak böylece nesnel bir geçerlilik kazanırlar (B137). Kişi yalnızca verili tasarımların bir gökunun tek bir bilince birleştirildiği sürece bu tasarımlarda bilincin özdeş olduğu tasarımlayabilir (B133). Tam-aldımın birliği transendental bir şema oluşturur.

Kant, Leibniz'in algi ve tam-aldı arasındaki ayrımı sezgi ve anlık arasındaki ayrımın aygılayarak benimsedi. Kant tam-aldıyı Kartezyen *cogito* ya uyguladı. *Ari Usun Eleştirisi*nde empirik tam-aldı veya 'ig' duyum' anlamına gelen 'özel algımızdaki durumumuzun birlikteliğine göre kendinin bilinci' dir (*Ari Usun Eleştirisi*, A 107). Empirik tam-aldı 'kendini geçitler ve öznenin özdeşliğiyle ilgili yoktur' (*Ari Usun Eleştirisi*, B 133). Empirik tam-aldı bu şekilde psikolojinin alanına dahil edilir. Transendental tam-aldı ise eleştirel felsefenin merkezinde yer alır ve kategorilerin *a priori* evrenselliklerinin ve zorunluluklarının tümdengelmisel çıkarımı için temel öneme sahiptirler. Kant daha 1762'de yazılmayan bu yeti kişinin kendi tasarımlarını bu kişinin kendi düşünmesine dönüştüren bir yoldur (*Dort Kıyas Tarzının Yanlış Hilesi*). Kant *Ari Usun Eleştirisi*nde bu gizemli gücün 'transendental tam-aldı' olduğunu söyler. Kavram ve sezginin birliğinde birleşmesi 'tüm birleşme kavramlarını a priori olarak öncelikle kavramsal olmayan bir birlik gerektirir (Kant, 1993: B 130). 'Transendental tam-aldı' tüm insan bilgisi alanının en üst ilkesidir (B 135). Kant transendental tam-aldıyı sezgiden ayırır ve onun anlamaya yetisinin kategorilerine göre biçimlendirdiği belirlenir. Sezgi 'bütün düşüncelerden önce verili olabilecek tasarımlar' fakat '[ona ait] gökunun bulunduğu aynı öznede "Ben düşünüyorum" ile zorunlu bir ilişki den yoksunsa anlamsızdır (Kant, 1993: B 132). Bu sezginin bana ait bir sezgi olması için onun bir tam aldımın 'Ben düşünüyorum' ile ilişkisi önemlidir. 'Ben düşünüyorum' duysalılıktan kaynaklanmayan ve ona bağlı olmayan 'kendiliğinden bir etkinliktir'. 'Ben düşünüyorum' 'sa' ve 'kökensel' bir tam-aldımın ürünüdür. Bu özbilincin kendisi 'Ben düşünüyorum' tasarımlarını oluştururken... başka hiçbir tasarımlar ona eşlik etmez' (B132). Transendental tam-aldımın 'Ben düşünüyorum' u sezgilerin bilginin gerçek nesnel olarak düşünülmesini sağlar ve anlamaya yetisi için 'Ben düşünüyorum' sezgilerin sentezinin koşuldur. Anlama yetisi 'kategoriler aracılığıyla tam-aldımın a priori birliğini sağlar' (B 145). Transendental tam-aldı sezgilerin bir özne ve ait olmasını sağlar ve kategorilere göre ayrıntılıdır; aynı zamanda kavramların ve sezgilerin birliğinde birleşmelerinin zemini oluşturur. Tam-aldı kavramı Alman idealizmi'nin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Fichte *Bilim Örgütü*nde (1794) özel öz-bilincin sezgilerin, kavramların ve idelerin türetiminin temeli yapılan bir öz-bilim kuramı geliştirdi (Caygılı, 1994: 81-83).

A priori olarak belirlenen zaman tam-algıda kurucu rol oynar. 'Zamanın a priori belirlenimi'nin tam-algıdaki kurucu rolüne *semata* adı verilir (A145). İmgelmenin üretici sentezinde bu süreç, *semata*, a priori olarak bulunur (A118).

Yargı Yelisinin Eleştirisindeki Sezgi

Kavramlarımızın olgusalılığı sezgilerle doğrulanır. "Eğer kavramlar görülmüş ise, sezgilerle örnekler (*Beispiele*) denir. Eğer arı anlak kavramları (*reine Verstandesbegriffe*) iseler, sezgilerle *semalar* (*Schemata*) denir" (Kant, 2006: 228, §59). İdelerin nesnel olgusalılıkları, onlara karşılık gelen hiçbir sezgi olmadıkları için, kuramsal olarak doğrulanamazlar. "Eğer us kavramlarımızın, e.d. idelerin nesnel olgusalılıklarını kuramsal bilgidenden yana doğrulamayı istersek, o zaman olanaksız bir şeyi istemiş oluruz, çünkü salık olarak bunlar için yeterli hiçbir sezgi verilemez" (Kant, 2006:228, §59).

Sezgisel bir faaliyet olan duysallaştırma nesnesini ya *sematik* olarak ya da *simgesel* olarak tasarlatacak sergiler. Duysal sezgi *sematik*, zihinsel sezgi *simgesel*, başka bir deyişle andırmasıdır. Böylece bütün sergiler ya *semaya* ya da *simgeye* dayanırlar. Duysallaştırma (*Ver sinnlichung*) olarak bütün sergilemenin (*Hypothese*, *Darstellung*) sezginin anlaşın kavramına karşılık a priori verili olduğu *sematik* (*schematisch*) biçiminin yanında *simgesel* (*symbolisch*) biçimi de vardır:

o zaman yalnızca usun düşüncebildiği ve hiçbir duysal sezginin onun için uygun olamadığı bir kavrama öyle bir sezgi sağlanır ki, onunla yargı yelisinin *sematizinde* izlediğine andırılır, e.d. sezginin kendisine değil, yalnızca bu yordamın kurulumuna (*der Regel dieses Verfahrens*), dolayısıyla içeriğe değil, yalnızca *derin-düşünmenin* biçimine andırılır (*analogisch*) bir yordamı anlaşıdır (Kant, 2006: 229, §59).

Böylece a priori kavramlara sağlanan sergiler kavramın doğrudan, belgisel (*demonstrativ*) olarak sergilenişini kapsayan *semalar* ve kavramın andırım (*Analogie*) yoluyla, dolaylı sergilenişini kapsayan *simgeler* olarak ikiye ayrılır. Yargı yelisi bu andırımında şunu gerçekleştirtir:

ilk olarak, kavramı duysal bir sezginin nesnesine uygular ve sonra ikinci olarak o sezgi üzerine *derin-düşünmenin* yalnızca kurulumu birincinin yalnızca onun *simgesi* olduğu bütünüyle başka bir nesneye uygular... Dilimiz bu türden doğrudan olmayan ve bir andırımdayanan sergilemelerle doludur ki, bunlarla anlam kavram için asıl *semayı* değil, ama yalnızca *derin-düşünme* için bir *simgeyi* kapsar (Kant, 2006: 229-230, §59).

Kant'a göre felsefe tarihinde *sematik* ve *simgesel* sezgi türlerini birbirine karıştırmamanın sonucu insanbilgicilik (*Anthropomorphism*) ve deizm olmuştur. Tanrıya ilişkin bilgi söz konusu olduğunda sezgisel her

şeyden vazgeçen birinin deizme düşmesi gibi ona anlak ve isteng yükleyerek onu olgusal olarak bu dünyanın varlıklarında tanılamaya çalışan kişi de gematik sezgiyi ideye uygulamakla insanbıçimciliğe düşer (Kant, 2006: 230. §59).

Kant *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde 'Estetik Yargının Eleştirisi ve Teleolojik Yargının Eleştirisi' gözümlemelerinde ortaya çıkan antinomilerin yalnızca doğanın (öznel ve nesnel) erekselliği kavramının duyusu bir şeyin kavramı üzerine oturtularak gözlembileceğini düşünür. Doğanın erekselliğinin düşünülmesi zihinsel bir sezgiye işaret eder. Kant zihinsel sezginin, sezgisel usta gerçekleşebildiğini ve bunun Tanrıya özgu olduğunu düşünür. Kant için tüm olgular ya doğa kavramına (*Naturbegriff*) ya da özgürlük kavramına (*Freiheitsbegriffe*) aittir. İnsan özgürlüğüne doğa içindeki belirlenimini doğanın ereksel zorunluluğuyla uyumlu kılmak için bir taraftan insan anlayışından üstün bir anlak varsayılır, diğer taraftan ise doğa kavramına ontolojik bir özelliğe atfedilir. Kant'a göre doğa kavramının olanığı için insan anlayışından üstün bir kök varlığa (*Urwesen*), tanrıya, ait olması gereken üstün bir anlayışın düşünülmesi kaçınılmazdır. "Metafiziksel doğa kavramı öyleyse ontolojiktir" (Kant, 2006:375).

Kant için ereksel bağınıların en yüksek zemini dünyanın nedeninin açıklanması amacıyla kökensel bir anlak düşünmekle gösterilir. *Art Usun*

' Felsefe tarihinde ilk kez Aristoteles *İkinci Analitikler* yapısında sezgisel ve kanıtlamalı bilgi arasında ayırım yapar. Aristoteles bilimsel bilginin ilk öncüllerinin sezgisel olarak bilinebileceğini ve bu sezginin 'bilimsel bilginin kökensel kaynağı' olduğunu öne sürer. Böylece bilimsel kanıtlamanın dolayımı, gidimmi bilgisine karşı sezgisel kavrayış dolayımızdır. *De Anima* ya göre bilgi *noetain aistheta* dan soyulanması yoluyla elde edilir. Bu iki bilgi türünün nasıl bağdaştırılabilir olduğu ve bunun nasıl yapılacağı sorusu felsefe tarihine Aristoteles'in bir mirası oldu. Bununla ilgili olarak felsefe tarihi boyunca temel üç yaklaşımla sezgisel bilgiyi düşünür: İki, dolayımız sezgisel bilginin *noetia* ile özdeşleştirilmesi. İkincisi sezgisel bilgiyi dolayımız algıyla, *aistheta* ile özdeşleştirmek. Üçüncü yol ise, ilk defa *Usun Eleştirisi* nin "Transendental Estetik" bölümünde sezgiyi dolayımızlık (*aisthesis*) düzlemine yerleştirir. Usun görelemlendirmesi ve anlayışın çarışmasıyla sezgi *a priori*, formel özelliğe sahiptir. Böylece rasyonalist ve empirist gelenek uzlaşmıştır. Transendental felsefenin genel probleminin (sentetik *a priori* yargılar nasıl mümkünür? (Kant, 1993: B 73)) gözümü için gerekli koşul böylece sağlandı. Kant duyusal sezgi ve zihinsel sezgi arasında ayırım yapar. Tanrısal sezgi, başka deyişle zihinsel sezgi, insana özgu olan duyusal sezginin yapıldığı gibi verili nesnelere etkilenebilir, aksine üretkenür, düşünödüğü nesnelere üretir. Zihinsel sezgi uzay ve zamandaki görünüşlerin değil, kendilerinin sezginin doğrudan, zihinsel bir bilgisini kapsar (Kant, 1993: B 307). Kant sezgiyi bilginin niteliksel bir özelliğinden bir bilgi yetisine dönüştürür. Sezgi, nesne ancak bize verili olduğu sürece, nesneyle doğrudan ilişkidür (A 20/B 34). Sezgi yetisiyle zihin, şeylerin somut tekililiklerini doğrudan kavrar ve aynı zamanda onları soyut ve genel kavramların örnekleri saymaz. Sezgi, nesnelere doğrudan kavrar ve bunu formel ilkelere yoluyla yapması Kant felsefesinin temel paradoksu olarak görünür. *Art Usun Eleştirisi* nin "Transendental Estetik" bölümünde Kant duyusal sezgiyi arastırır. Kant *Prolegomena* § 9 ve *Art Usun Eleştirisi* B 132'de nesne ve tasarrufların arasında bir ilişki zemini olmaksızın bulunan şeylerin sezgisinin mümkün olamayacağını bildirir. Sezgi yalnızca duyularımızı etkileyen bir şey olduğuna mümkündür. "İçeriksiz düşünceler boş, kavramsız sezgiler kördür" (Kant, 1993: A 51/B 75) (Caygılı, 1994: 262-266).

Eleştirisi'nde bir takım idelere karşılık başka bir sezgi biçiminin olması gibi, doğanın bu özelliğine karşılık da başka bir olanaklı anlık olmasıdır. Belirli doğa ürünlerini erekler olarak kabul etmek gerekir. Bu tür doğa ürünlerinin olanlığının zemini için insanınkinden daha üstün bir anlık kendisini dayatar. Doğada tikeller çok geçitli oldukları için anlağımız olumsuzdur (zufällig). Böylece yargı yetimiz daha yüksek bir anlıkta (intellectus archetypus) ilişki olarak doğayı ereksel yasalara bağlı şekilde düşünür. Doğanın bir bütünlük idesi içinde (die Idee von einem Ganzen) düşünülmesi, onun ereksel kavramımızı erekli kılar. Kant anlık için, göklünün birleşiminin birliği idesinin kavramması için üretilen bir nedeni, başka bir deyişle amaçlı bir üretimi varsayar. Bunu söylemek duyulurüstü olgusal bir zemin (überstimmlicher Realgrund) kabul etmektir. Doğayla böylece teleolojik yasalara göre incelenebilir. Bu ereksellik idesi altında doğayı "salt görüngü olarak kendinde şey gibi bir şeyi (ki görüngü değildir) dayanak olarak düşünmek ve buna karşılık düşen zihinsel bir sezgi (üstelik bizimki olmasa da) yüklemek" olanaklıdır. (Kant, 2006: 295, § 77).

Doğanın erekselligi anlık için bir kavram değil fakat yargı yeterisi için bir ide olarak düşünülebilir. Doğanın bir ereğinin olduğunu düşünmek, bir doğa ereği idesi ne işaret eder. Bu tür bir erek düşünceyi olanaklı deneyim nesneleryle ilgili olan anlağın alanına girmez. Çünkü doğa ereği idesi anlık için değil ama yargı yeterisi için bir us ilkesidir. Burada ide ile uyumlu bir deneyim sonucu belirleyen (bestimmend) bir yargıya değil ancak üzerinden düşünülebilen düşünümsel (reflektierend) bir yargıya izin verir (Kant, 2006: 291, § 77).

Eğer evrensel (kural, ilke, yasa) veritmişse, o zaman tikeli onun adına yargı yeterisi belirleyicidir (bestimmend), ve bu ayrıca yeni transendental bir yargı yeterisi olarak tikelin evrenselin adına alınmasını biricik koşullarını a priori verdiği zaman da doğru olmak üzere. Ama eğer salt tikeli veritmişse – ki onun için yargı yeterisi evrenseli bulacaktır – o zaman yargı salt düşünümseldir (reflektierend) (Kant, 2006: 206).

Doğanın erekselligi kavramı düşünümsel yargı yetisinde a priori bir kavram olur. Estetik ve teleolojik yargılar sonuç olarak düşünümsel yargılardır. Burada yargı "görgü yargılamada olduğu gibi, kendini deneyim yasalaramın bir özerksizliğine altgüdümlü görmez; böylece arı bir hoşlanmanın nesnelere açısından yasağı kendisi verir, çünkü usun isteme yeterisi açısından yapıldığı gibi." (Kant, 2006: 231, § 59).

Güzelliğin Kaynağı: Çıkarısız Bir Haz

Begeni yargısı duygusu hissi bakımından kuşkusuz özel bir özellik taşıır: "Bir şeyin güzel olup olmadığını ayırt edebilmek için tasarımı anlık yoluyla

bilgi için nesneye değil, ama imgelem yetisi yoluyla (belki de anlak ile bağlı olarak) özne ve onun haz (*Lust*) ve hazsızlık (*Unlust*) duygusuna bağınıtlarız. Beğeni yargısı öyleyse bir bilgi yargısı değil, dolayısıyla mantıksal değil, estetik ki, onunla belirlemin zemini özel olmaksızın başka türlü olamayana anlattır” (Kant, 2006: 53, §1). Estetik yargı mantıksal ya da pratik bir yargı gibi evrensellik talebinde bulunmasa da evrensel bir onay bekler. Güzel hakkında değerlendirme yapma yetisi ‘beğeni’ olarak adlandırılır (Kant, 2006: §1, Dipnot). Beğeni yargısının en önemli özelliği, nesne hakkındaki bir nitelik değil ancak öznenin duyumsadığı haz ve acı duygusudur.

Kant güzel kavramı bütünlük ve estetik kavramıyla birlikte düşünür. Güzel bir estetik değil, ancak bir ereğ hizmet etmez. Yaptırıma amacı onun dışında olmaz. Böylece yaptırıma bütünlüğü onun estetikliğinin kendi içinde olmasıyla sağlanır. Estetiklik düşünceyi bakımından güzel ve yüce kavramları birbirine karşıt duygular olarak ele alır. Güzel hiçbir estetik kavramın duyulan hoşlanma, başka bir deyişle hiçbir dışsal amaç olmaksızın, kendisi için bir amaç olarak ortaya konan şeyden duyulan hoşnuddur. Özenin bu duygusunun nesneye yüklenmesi ‘güzel’ olma gösterir: “Beğeni bir nesneyi ya da bir tasarıma türünü hiçbir çıkar olmaksızın (*ohne alles Interesse*) bir hoşlanma ya da hoşlanmama yoluyla yargılamak yetisidir. Böylece bir hoşlanmanın (*Wohlfallens*) nesnesine güzel demir” (Kant, 2006: 62, § 5).

Güzel yapının estetikliğini kendi içinde taşımasıdır. Nesnenin kendi içinde taşıdığı estetiklik kişiyi sanat yapma karşısında, ‘çikarsız bir haz’ duyumsatır, bu duyumsanan şey estetiklikdir. Güzellik duygusunda kişinin nesneden duyduğu haz evrensel ve hiçbir kavrama başvurmaksızın dolaysızcadır: “Güzel olan kavram olmaksızın evrensel olarak haz verendir” (Kant, 2006: 72, §9). “Güzel olan herhangi bir kavram olmaksızın zorunlu bir hoşlanmanın nesnesi olarak bilinendir” (Kant, 2006: 96, §22). Bir nesneye güzel diyebilme için bu nesneyi onun estetik amacı bir kavramıyla birleştirmemiz gerekir. O halde estetik sadece duyuma ya da kavramda taşıyan bir nitelik değildir. “Salt yargılanması ediminde haz veren güzeldir (duyuma değil, ne de bir kavram aracılığıyla)” (Kant, 1968: 306, §45; Copleston, 2004: 224).

Beğeni yargısı aynı zamanda duyguların estetikliği olanamı sağlar. Beğenin bir yeti olarak kabul edilmesinin kaynağı duyguların estetikliğini (*die Mittelbarkeit der Gefühle*) a priori yargılama gücüdür (Kant, 1996: 163, § 40). Çünkü estetik evrensel bir ses yüksektir:

⁷ Kant’ın çikarsız hoşlanma düşünceyi Karl Philipp Moritz (1756-1793) öncelmiştir. Moritz 1785’te şöyle yazar: “Gerçekte yarı olmaksızın bize haz veren şey güzel demir... Bir güzel nesnenin sadece onun kendisi uğruna haz duyarım; bu sonuğ için dışsal bir amacı estetikliği için bir amaçla yer değildir; nesne kendi içinde mükemmel bir şey olmalıdır” (Hammermeister, 2002:29).

“...beğeni yargısında kavramların bir karışması olmaksızın hoşnutluk bakımından (in Ansehung des Wohlfallens) böyle bir evrensel sesten (allgemeine Stimme) başka hiçbir şey koyulamaz” (Kant, 1968: 216; Copleston, 2004: 216).

Beğeni Yargısının Özellikleri

Kavramların uygulanmasına değil fakat hoşnutluk ve hoşnutsuzluğa dayalı ayırt edici ve değerlendirci nitelikte olan yargı kipi, ‘Güzelliğin Çözümlemesi’ bölümünde öne sürülen bu yeni yargı geçidi, beğeni yargısıdır. ‘Beğeni (Geschmack) bir nesneyi ya da onu tasarlamanın bir yolunu bütünüyle çikarısız bir doyum ya da doyumunsuzluk yoluyla yargılama yetisidir (das Beurtheilungsvermögen). Böyle bir doyumun nesnesine de güzel denir” (Kant, 1968: 221; Copleston, 2004: 213). Beğeni yargısının nesnelliliğinin nasıl sağlanacağı sorununun Kant bir antinomide ortaya koyar:

1. Tez: beğeni yargısı kavramlar üzerine temellendirilmez; çünkü öyle olsaydı tartışmaya açık olurdu (kavmlar aracılığıyla karar). 2. Antitez: Beğeni yargısı kavramlar üzerine temellendirilir; böyle olmasaydı, yargıların geçitliliği yüzünden, konu üzerinde anlaşmak için bile hiçbir olanak olmazdı (yargı üzerinde başkalarının zorunlu uyuşumunun bir talebi) (Kant, 2006: 214).

Bu antinomi tikelin evrensel karşısında varlığı korunarak çözüldü. Bu yeni yargı geçidi hayal gücünün anlamaya yetisiyle olan özgül karşılıklı oyununu serimlemekle farkını ortaya koyar. Anlama yetisi kendisiyle hayal gücü arasındaki ilişkiyi bir oyun şeklinde serimleyen beğeni yargısından memnundur. Çünkü anlama yetisi, beğeni yargısının tikel ve evrensel olan arasında bir birlik kurduğunu düşünür. Bu birlik kavramların dışsal olarak uygulanması sonucunda, tikel olanın evrensel uğruna bir harcamışı değıldir. Dahası bu birlik, evrensel üzerine kurulu olmasına rağmen tikel göz ardı etmez. Hepsinden önemlisi, bu birlik sadece düşünülmez, aynı zamanda hissedilir. Özne kendisi hakkında *duyguya* sahip olur. Bu birlik “hoşnutluk ve hoşnutsuzluk duygusu adı altında – onun yaşam duygusuna dayanır” (Kant, 1968: 204; Kant, 1986: 42).

Öznel temellere dayanan, aynı zamanda evrensel ilişkiyi sağlayan estetik yargı için Kant, estetik yargı yetisinin öznel koşullarının bilissel yetilerle ilişkili olarak tüm insanlarda özdes, aynı olduğunu varsayar. Beğeni yargısı, başka bir deyişle estetik yargı yetisi aynı zamanda düşüncelemin itelimesi yeteneğıdir, çünkü beğeni yargısı öznelerin birbirleriyle ilişkiyi sağlama için nesnel bir zemin sağlar: “Bu doğru olmalıdır, yoksa insanlar kendi düşünceleminin hatıra bilgilerini itelmekte yeteneksiz kalacaklardı” (Kant, 1986: 147, 25’inci Dipnot). Böylece estetik yargı yetisi yaşam duygusunun ve sağduyunun (*sensus communis*) ifade eden öznel bir

zorunluluk olarak anlaşılır: "Beğeni yargısında bulunmuş düşünülen evrensel kabulün zorunluluğu" (Kant, 1986:84).

Sagduyu, estetik yargıların iletilebilirliği için zorunlu olarak varsayılır. Estetik yargının bildirdiği sagduyu özneler arasında ortak-duyu (*gemeinschaftlichen Sinne*) oluşturur. Sagduyu bir us idesi olarak ussal yetilerimiz arasında, insan ve doğa arasında ve insan ve toplum arasında bir uyum kurmaya çalışır. Bu şekilde sagduyu usun kendisi ile uyum içinde olması için de bir olanaktır (Kant, 1986: 341). Ancak estetik yargı yetisi olan beğeni, sagduyuyu belirlemekte zihinsel yargı yetisi olan anlaktan daha etkindir. Beğeni yargısıyla imgeleme sezgi gücü atfedilerek (Kant, 1986:150) imgelem duyusallığın gücüne eşit tutulur. Böylece imgelem bağımsız, özzerk bir yeti haline gelir. Imgelem artık anlamaya yetisinin emri altında değildir. Kendi imgelerini kendi keyfince işlemek ve tasarlama özgürlüğüne sahiptir. Imgelem ve anlak arasındaki karşılıklı oyundan doğan hoşnutluk duygusunun imgelemde olmasının karşılığı değil, aksine, uyum içinde olmasının sonucudur. Bu uyum sagduyu olarak adlandırılır (Kant, 1986: 82). Sagduyu bilimsel yetilerimizin ideal uyumdur, bu uyum sadece bilimsel yetilerimizin güzel bir nesnenin formuyla uyum içine girmesinden değil, aynı zamanda bir bütün olarak toplumla uyumundan kaynaklanır. Sagduyu böylece hem insanın bilimsel yetileri arasındaki hem de bireyler arasındaki mükemmel bir uyumu gösterir.

Beğeni yargısı başkaları tarafından *a priori* bir şekilde onaylanmaz. Bu yargı türüne Kant örneksel der: "eş deyişle, bildirilemeyen bir evrensel kuralın bir örneği (*als Beispiel einer allgemeinen Regel*) olarak görülen bir yargıya herkesin onayının zorunluluğu (*Notwendigkeit der Beistimmung aller*)" (Kant, 1968: 237; Copleston, 2004: 218). Burada şimdiden mantıksal bir ilke söz konusu değilken yargım için evrensel bir geçerlilik talebinde bulunurum. Bu yargı ancak sag-duyu olarak anlaşılabilir. Sag-duyunun estetik ile bağını onun bilimsel güçlerimize ortaya konulan mantıksal bir ilkede değil ancak "bilimsel güçlerimizimizin özgür oyunundan sonuçlanan etki"ye dayanmasıdır (*die Wirkung aus dem freien Spiel unserer Erkenntniskräfte*) (Kant, 1968: 238). Böylece beğeni yargısı sagduyu üzerinden anlaktan daha büyük bir hak sahibidir.

Beğeniyeye (der Geschmack) saglam anlaktan (gesunde Verstand) daha büyük bir hakta sagduyu denelir: ve estetik yargı yetisi bir ortak duyuru (gemeinschaftlichen Sinne) adını taşımayı zihinsel yargı yetisinden (die intellektuelle Urteilskraft) daha çok hak eder (Kant, 1987: 162, §40).

Beğeni yargısının belirli, değışmez bir biçim kazanması Kant'a göre törel idelerin ve ahlaksal duyuru kültürünün gelişmesine bağlıdır. Kant böylece kişiden kişiye değışmeyen bir beğeni anlayışı geliştirmeye çalışır:

Begeni temelde törel idelerin duyusalılaşmasını yargılama yetisi olduğu için (her ikisi üzerine derin-düşünmenin belli bir andırımı aracılığıyla), ve begenin yalnızca her insanın kişisel duygusu için değil ama genel olarak insanlık için geçerli saydığı haz da bu yetiden ve duygu için onun üzerine temellendirilmiş daha büyük alicilikten türedigi için, agiktir ki begenin temellendirilmesi için gerçek ön-öğreti (Propädeutik) törel idealarn (sittlicher Ideen) ve ahlaksal duygunun ekimnin (die Kultur des moralischen Gefühls) gelişimidir; çünkü ancak duyarlık bu duygu ile uyum içine getirdiği zaman gerçek begeni belirlir, değişmez bir biçim üstlenebilir (Kant, 2006: 234, § 60).

Dogaanın Erekselliği

Kant'a göre gerçek metafizik konusu asla deneyimde bulunamayacak aktin ideleridir. Deneym dünyasının sınırları içinde temellendirilemeyen ve bir bilimin güvenilirliğine sahip olmayan ideler '-miş gibi' düşünülebilirler. Başka bir deyişle, aktin ideleri deneyimlenemezler, ancak 'varmış gibi' düşünülebilirler. İdelerin bu şekilde düşünülmesi her üç *Eleştir*'de de farklı şekilde bulunur. Kendisini '-miş gibi' ifadesiyle gösteren analojik düşünce Kant'ın her üç eleştirisinde de kullanılır. Teorik felsefede düzenleyici yargının bir maksımı olarak kullanılır: " '-miş gibi' ifadesinden *Ari Usun Eleştirisi*'nin "Transendental Diyalektik" bölümünün sonucunda söz edilir. Tanrı, dünya ve ruh deneym dünyasında kanıtlanamayacak nesnel oldukları için ancak düzenleyici ilkelere olarak kabul edilirler. Teolojide Tanrı'nın dünyanın bir nedeni olup olmadığını asla bilemeyiz, yine de onların kaynağında sanki böyle bir ilk varlık (*archetype*) varmış gibi düşünülebiliriz. Kozmolojide de dünyanın bir başlangıcı olup olmadığını asla bilemeyiz ancak bilinçli bir neden tarafından mutlak bir başlangıcı varmış gibi kabul ederiz (Kant, 1965: A 685/B 713). Psikolojide ise ruhun doğasını asla bilemeyiz ancak sanki zihin kişisel özdeşliği oluşturan basit bir tözmüş gibi bütün görüşleri, eylemleri ve zihnin aliciliğini ona yükleriz (Kant, 1965: A 672/B 700). Teorik yargının düzenleyici ilkelere yanında pratik yargının maksimleri için de " '-miş gibi' önemli bir yer tutar. Kategorik imperatif yapıdaki pratik yargılar '-miş gibi' biçimindedirler. *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde de sanat yapıtı sanki doğanın bir ürünüymiş gibi görünür (Kant, 1996: § 45).

Deneym dünyasına ait olmayan bir şeyin buna rağmen nasıl düşünülebilir olduğunu hesabı verilmelidir. Yoksa akla özgü doğal yansımalar mı söz konusudur? Us "koşulsuz" kavramını şimdiden kendinde bulduğu için onu tam bir hakla kullanma ya da kullanamamada kolaylığa kaçabilir: "Usun hafif güvercini özgür uçuşunda havayı yaratırken ve onun karşı konuşunu hissederken, boş bir uzamda uçuşunun daha kolay olacağını" düşler. (Kant, 1993: 40, A5; Kant, 1965: 47) Böylece us koşulsuzun dünyasına doğru doğal bir eğilim taşır. Usun koşulsuz doğru eğilimi doğanın erekselliği düşünce içinde doğurur. Doğa ona ereksellik

yüklenmeksizin erektsel degildir. Anlağın dogaya yasa dayatamadığı her yerde anlık genişlemekte özgürdür. Bu şekilde anlağın dogaya yasa dayatamayışı üçüncü Kritik'te de devam eder:

Ama Doganın kendi rikel yasaları içindeki, kavrayış gücümüzü ağan bu en azından olanaklı rürlük ve rüdeşsizliği içindeki düzenimin gene de gerçekten bilgilennme gücümüzüze uyarlanmış olması, ayrımsayabildiğimiz ölçüde, olumsal bir olgudur. Ve bu düzenin bulgulanması anlağın bir görevdir - bir görev ki anlağın zorunlu bir ereği, eđ deyişle Doga ilkelertinin birleştirilmesi göz önünde tutularak yerine getirilir. Xargı gücü, o zaman, bu ereği (Zweck) Dogaya yüklemelidir, çünkü anlık bu bakımdan Dogaya hiçbir yasa (Gesetz) dayatamaz (Kant, 1968: 187; Copleston, 2004: 209).

Bir olgunun nedeninin açıklanması ondaki koşullar dizisinin tam bir zincirini oluşturmakla sağlanır. Bir şeyin sonul olarak kavranması onun nesnel sonulluktan (*finalitat*) söz ederken dişsal ve içsel erekseellikten bahseder. Dişsal erekseellik bir şeyin bir başka şey yaratma ve kullanımına sunulduğunu anlatır. Bu dişsal ilişkiyi açıklamak için teleolojik bir açıklamaya gerek duymaz. Ancak organik bir şeyin içsel yapısının açıklanması bunu gerektirir. Doga kendi kendini örgütleyen bir varlık olarak erektsel bir işleyişe sahiptir. Ereğ dogadaki her şeyi bir ürün olarak ortaya çıkaran bir alettir. Kısaca, şeyleri nesnel kılan şey erektir:

Bu tür bir şey sananın bir aleti değil, ama yalnızca aletler için (giderek o sananın aletleri için bile) tüm gereci sağlayan doganın aleti olabilir; ve ancak o zaman ve o nedenle böyle bir ürüne, örgütlü ve kendi kendini örgütleyen varlık olarak, bir doga ereği adı verilebilir (Kant, 2006: 254, ř 65).

Yücenin Kaynağı: Erekselliğin Zorunluluğu

Zihin (das Gemüt) duyusalılığın sınırlarının ötesine genişlemekte özgürdür. Çünkü sonsuz kavramı duyusalılığın sınırlarını ağan bir verillik sağlar. Nasıl olurda doga, insanı yok edecek bir güü olarak deneyimlenir? Kant insanın, dinamik yüce çözümlemesinde, doganın içinde bir varolan olarak nasıl olduğunu tanır. Hesaplama bitiriğinde, başka bir deyişle doga hiçbir büyüklükle karşılaştırılmaz bir verilmilişlik olduğunda, insanın daha fazla öyküneceği bir şey kalmaz. Bütün örnekler, gemalar ve simgeler geride kalır. Kant'a göre insanın doganın geri kalanından üstünlüğü burada ortaya çıkar.

Yüce duyusunu güzelin aksine, dogada bir erekseellik olduğunu düşünün yargı yetisine aykırı bir duyudur. Yücelik dogada ve duyusal olan hiçbir

şeyde bulunmaz. O sadece bizim zihnimizde ortaya çıkar, zihnimizdeki düşüncelerle ilgilidir (Kant, 2006: § 28).

Yücenin Güzelden en önemli ve iç ayırımı hiç kuşkusuz şöyledir. Burada uygun olduğun gibi ilk olarak yalnızca doğa nesneleri içindeki Yüceyi irdelemeye alacağımız için (çünkü sanattaki Yüce her zaman doğa ile bir anlaşmanın koşulları tarafından sınırlanır), doğa Güzelligi (bağimsiz) kendisiyle birlikte biçiminde bir ereksellik getirir ki, bununda nesne yargı yetimiz için bir bakıma önceden belirlemiş ve böylece kendinde bir hoşlanma nesnesi oluşturuyor olarak görünür; buna karşı, uslanılabilir olmaksızın yalnızca ayırmasmada⁸ bize Yücenin duygusunu yandıran şey biçime göre hiç kuşkusuz yargı yetimiz (Urteilskraft) için amaca aykırı (zweckwidrig), sergileme yetimiz (Darstellungsvermögen) için uygunsuz ve imgelem yetisi (Einbildungskraft) için bir bakıma zorbaça (gewalttätig) görünür; ve gene de salı bu nedenle daha da yüce olarak yargılanır (Kant, 2006: 102, § 23).

Yüce olan şey tüm karşılaştırmaların ötesinde yer alır (§25). İmgelem bu mutlak büyüklükteki nesnenin duyum göklüsünü bir birlik içinde birleştirir. Böylece yüce nesne değil yalnızca öznel yüce durumlar söz konusudur. *Arı Usun Eleştirisi*'nde sonsuzluk kavramının anlitta şimdiden bulunması, bu kavramın tam bir hakla kullanılması için nasıl bir veriliğe dayandırılacağı konusunda anlama yetisine görevini bildiriyor. Yargı Yetisinin *Eleştirisi*'nde ise sonsuzluk kavramı yüce duygusuyla ilişki olarak düşünülür.

Verili sonsuz gene de gelişki olmaksızın yalnızca düşünnebilmek için bile insan anlığında (Gemü) kendisi duyulurmuş olan bir yeti (Vermögen) gereklidir. Çünkü yalnızca bu yeti ve onun bir numunen için idesi (ki kendisi hiçbir sezgiye izin vermezken, gene de salı görüngenü olarak dünyanın sezgisine dayanarak olur) yoluyla ki duyulmuşun sonsuz arı entelektüel büyüklük hesaplamasında tek bir kavram altında bütünüyle toparlanabilir, gerçi onun matematiksel hesaplamasında sayı kavramları yoluyla hiçbir zaman bütünüyle düşünülemez de. Duyulurmuşun sezginin sonsuzunu verili olarak (anlaşılır dayanacağı içinde) düşünnebilmek yetisi duyulmuşun tüm ölçülerini aşar ve giderek matematiksel hesaplama yetisi ile tüm karşılaştırmamızın ötesinde büyüktür; hiç kuşkusuz kuramsal bir bakış açısından bilgi yetisi uğruna değil, ama duyulmuşun sınırlarının ötesine başka (kilgisal) bakımlardan gidebileceğini duyumsayan anlığın (Erweiterung des Gemüts) bir genişlemesi olarak (Kant, 2006: 113-114, § 26).

⁸ Alm: *Auffassung*, Türkçe'de aynı zamanda 'kavrayış' anlamına gelir.

Dinamik yücede bir endişe ve korku unsuru söz konusudur. Doğayı bizi yok edecek bir güç olarak deneyimleriz (Kant, 2006: § 28). Dinamik yücenin bu ilk aşamasında uygun bir hoşnutsuzluk duyumsarız. Sonraki aşama insanın doğadan bağımsızlığı ve üstünlüğünü gösteren bir aşama olacaktır. İnsan özgürlüğünün doğanın yok ediciliğini aşan özelliği ortaya konulmaktadır.

Kant doğa ve sanat anlayışının ilişkisini 'deha' kavramıyla kurar. Doğa "doğuştan ansal yatkınlık (ingenium, angeborene Gemüthsanlage)" taşıyan deha üzerinden sanata kural (die Regel) verir (Kant, 1968:307). Kant dehaya tin (Geist) yükler. "Estetik ideleri tasarrıflama yetisi" olarak Geist anıhtıktaki dirmisellik ilkesidir (das belebende Princip im Gemüthe) (Kant, 1968:313-314). Matematiksel yüceden dinamik yüceye geçişi ancak deha deneyimleyebilir. Deha dışındakiler hala dissal amaçlarla üretir, başka bir deyişle taklit eder ve düşünürler. "Herkes kabul eder ki Deha öykünme tımne bütünüyle karşıtır:"⁹

Doğanın Son Eregi: İnsan

Kant'ın insan doğası anlayışı temel olarak tarihseldir. Doğanın erekselliği düşünceci yoluyla aynı zamanda evrensel bir tarih düşünceci yolu da ağıtır. İnsanlık tarihi ancak içinde doğal bir erek bulunduğ zaman anlaşılır hale gelir. Bu erek insanların bilinçli eğilimlerine değil doğaya özgüdür ve düzenleyici bir düşünce olarak düşünümsele yargı tarafından ortaya konur (Kant, 2006: § 75-79). Kant doğanın erekselliğini daha önce "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşünceci"nde (1784) açıklar. "Tarih" düşüncesinin kaynağı böyle bir erekselliğe işaret eder. Tarih insan edimlerinin doğal yasalatımı keşfetmeyi amaçlar. Ancak insan iradesinin özgür eyleminin özü onun bu erekselliğe uyumlu yasa koyuculuğundan kaynaklanır. "İnsanlığın ... bir plana göre işleyen yasalara bağlı tarihini"¹⁰ keşfetme isteği Kant'ın ereksellik anlayışının doruğu olur. Bu olamaksız gibi görünen, insan davranışlarının plansızlığını belirli bir plan içinde görebilmenin güvencesi tekrar "doğa"nın kendisinde bulunur.

Kant "toplumsal çatışmayı" ya da "toplumdışı toplumsallığı", kendisi aracılığıyla doğanın insan doğasını ve onun ortak yetilerini geliştirdiği temel mekanizma olarak kabul eder (Ameriks, 2000: 59). İnsan her durumda ussal bir varlık olmanın dışına çıkamaz. O doğanın erekselliğine mahkumdur. Öyle ki, kötüük bile insanın rasyonelliğiyle mümkünür. Kant'ın ahlak felsefesinde ahlaka duyulan saygının karşıtı kibir duygusudur. Bu kibir duygusu insanın hayvani doğasından değil aksine insanlığından veya

⁹ "Darin ist jedermann einig, dass Genie dem Nachahmungsgeiste gänzlich entgegen zu setzen sei" (Kant, 1968: 308).
¹⁰ Kant, "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşünceci", (gev. Uluğ Nutku), *Tarih Felsefesi* içinde, der. Doğan Özlem&Güçlü Ateşoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006, s.31.

rasyonel bir varlık olmasından kaynaklanır: "İnsanoğlu kendi içinde, aklın ona en yüksek saygıyı hak ediyor olarak sunduğu, bütün görev buyruklarına güçlü bir karşı koyuş – kendi ihtiyaç ve eğilimlerine karşı koyuş – hisseder" (Kant, 1997: 405).

Kendisini özgürce yapılandıran insan anlayışını Kant "pragmatik antropoloji" olarak adlandırdı. "Pragmatik antropoloji için insan doğası, insanın özgür bir eylemle kendisi tarafından üretilmiş bir doğadır. Bu kendi kendini oluşturan insan anlayışına sahip olan "pragmatik antropoloji"de her bir insan, başkalarının eylemleri ve toplunun etkisiyle gelişir. Bu süreç içinde eğitim birincil derecede önemlidir. Eğitim aracılığıyla insan insanlaşır. Kant insanın 'ussal hayvan' (*animal rationale*) olarak tanımlanmasına karşı onun 'us için yetenekli hayvan' (*animal rationale*) olduğunu belirtir. İnsanın hiçbir gaba harcamaksızın doğayla uyumlu olmayacağı düşünür. Böylece doğal olarak uygarlaşma ve ahlaklaşma insan doğasının yazgısıdır.

İnsanın belirlemine (Bestimmung) göre ve onun eğitiminin (Ausbildung) özelliğine göre Pragmatik antropolojinin özeti şöyledir: İnsan us yoluyla insanlarla bir toplum içinde olmaya ve sanatlar ve bilimlerle kendisini geliştirmeye, uygarlaşmaya ve ahlaklaşmaya yazgılıdır (bestimmt). (Kant'ın antropoloji yapısından bkz. Jacobs, 2003: 53).

Kant'ın teleolojik bir düzen içinde gelişen evreninin erekselliğinin en son basamağında insan bulunur. İnsan varlığı dünya için bir son erek (*Endzweck*) olarak düşünülür. Tüm bu doğanın işleyişi Kant için 'insan için'dir. Bu son erek düşüncesinin kaynağı iyi istençtir (*guter Wille*). Böylece insandan dolayı dünyamın varoluşuna (*das Dasein der Welt*) mutlak bir değer yüklenir.

[...] tüm o yaratıklar karmaşası, giderek yanlışlıkla dünyalar dediğimiz bu kadar çok dizgenin bütününe bile, eğer insanlar (genel olarak ussal varlıklar) da olmasaydı, boş yere orada olacaktı; e.d. insanlar olmaksızın bütün bir yaratılış salt ıssız bir göl, boşuna, ve bir son erekten yoksun olurdu [...] Çünkü, eğer dünyanın bu seyredilişi ona şeylerin son erek olmaksızın bir tasarrıfından başka bir şey sağlamsaydı, dünyanın bilinmesi varoluşunun değerini arttırmazdı; ve onun için bir son erek varsayılmazdır ki, onunla bağını içinde dünyamın seyredilişinin kendisi bir değer taşımaktadır (Kant, 1996: 335-336, § 86).

¹¹ Bkz. s. 40. "Kant ve İnsan Doğası Problemi", Allen W. Wood, *Essays on Kant's Anthropology* içinde (2003), der. Brian Jacobs ve Patrick Kain, Cambridge: Cambridge University Press, s. 38-59.

Sonuç

Kant'ın eleştirel felsefesi ele aldığı konuyu temellendirmek zorunluluğu ile hareket eder. Bu özelliğiyle eleştirel felsefe özellikle Kant'ın üç temel yapıtında ortaya konulur. *Ari Usun Eleştirisini* (1781), *Pratik Usun Eleştirisini* (1788) ve *Yargı Yetisinin Eleştirisini* (1790). Kant'ın felsefesinin temel sorunları ve birbirleriyle olan ilişkileri, eleştiri adımı taşıyan son yapıt *Yargı Yetisinin Eleştirisini* bağlamında tartışılır. Kant'ın ilk iki *Eleştirisini* sonucunda doğa kavramı ile özgürlük kavramı arasında bir uçurumun belirmesi, *Yargı Yetisinin Eleştirisini* yazılma nedenidir. *Yargı Yetisinin Eleştirisini* ideler konusunda *Ari Usun Eleştirisini* ni daha da derinleştirir. Deneyim alanında idelere uygun hiçbir nesne verili değildir. İdelere deneyim için yalnızca düzenleyici ilkelere olabirler. Doğa anlık karşısında en fazla hesaplanamaz bir büyüklük olarak görünür. Bu nedenle insanın doğayla ilişkisini açıklamakta başka bir yeti gereklidir. İşte *Yargı Yetisi* bütün deneyimi düzenleyen en yüksek idenin başka bir deyişle 'doğa ereği' idesi'nin düşünülebilmesini sağlar.

Ara bir yeti olan *Yargı Yetisi* doğa alanından özgürlük alanına geçiş için gerekli görülür. Kant için sanat yapıları fenomenal dünyada numenal olanları anlatmaya çalışır. Böylece *Yargı Yetisinin Eleştirisini* önceki eleştirellerin hepsini bir sistem altında toplar (Kant, 1987: xix). *Yargı Yetisinin Eleştirisini* yapılıması "doğa kavramından özgürlük kavramına geçiş" in nasıl olanaklı olduğunu göstermek için en uygun yol olur.¹² Özgürlük anlayışının temeli toplumsallık dır. Beğeni *Yargı Yetisi* bu dırünün ifadesi olan *Yargı Yetisi* için söylenir: "...beğenin temellendirmesi için gerçek ön-öğretici (*Propädeutik*) ideler (*ästhetische Ideen*) ve ahlaksal duygunun ekiminde (die *Kultur des moralischen Gefühls*) geliştirmedir" (Kant, 2006: 234, § 60).

Kant hayalgücünü bağimsiz kılma ve bilgi alanından refleksiyon alanına geçmekle 'özgürlük' kavramı adına en büyük adımı atmış olur. Bu bağlamda hayalgücü, us ve anlık arasında edlgen bir yeti olmaktadır, şimdi bağimsiz, etkin bir yeti olarak ortaya konulur. Böylece önceki iki eleştirisinde sürekli olarak ortaya çıkan öznelliğin, evrenseliğin ve aynı zamanda zorunluluğun nasıl bir bütün olarak bağdaştırılabileceği sorunu cevaplandırılmaya çalışılır. Bir yeri ötekilerle buluşturan, doğa yasalarının oldugu kadar evrensel bir etik anlayışının da farkı bireylerde doğa bir zemin oluşturduğu düşünceyi estetik alanda cevaplandırılır. Beğeni *Yargı Yetisi* zihin özne durumunu evrensel olarak iteşimsel kılar. Kısacası, felsefenin birliğı estetik *Yargı Yetisi* bulundur.

Estetik *Yargı Yetisi* sorunu ise insan doğasını belirleme kabasında yoğunlaşır. Doğanın ereksi oldugu düşünceyi insana daha şimdiden bir

¹² "Und so macht die Urteilskraft den Übergang vom Naturbegriff zu dem des Freiheitbegriff möglich" (Kant, 1968: 196).

amaç yükler. Buna göre, Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nin, sanat ve doğa açısından düşünüldüğünde, sonuç olarak insanı şu şekilde tanımladığı görülür: İnsan doğanın her zaman onun kendisi için şimdiden hazırladığı ereğe kendisini işleyemeyebilen bir yapıdır. Kant'ın insan doğasının neliği araştırmasında doğa ve güzel sanat arasındaki ilişki romantik filozofları sanat felsefesini felsefenin bütünlüğünü sağlayan bağimsiz bir alan olarak ilan etmeye, hatta felsefenin en üst ilgisini "sanat"ın oluşturduğu düşüncesine vardır.

KAYNAKÇA

- ABBOTT, Thomas Kingsmill. (Der.) (1909). *Kant's Critique of Practical Reason, and Other Works On The Theory of Ethics*. London: Longman's, Gren, and Co.
- AMERIKS, Karl. (Der.) (2000). *The Cambridge Companion to German Idealism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ARISTOTLES, (1988). *Nikomakhos'a Etik*. (gev. Saffet Babür). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- ARISTOTLES, (1997). *Fizik*. (gev. Saffet Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ARISTOTLES, (1988). *Nikomakhos'a Etik*. (gev. Saffet Babür). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- CAYGILL, Howard. (1994). *A Kant Dictionary*. Norwich: Blackwell Publishers.
- COPELSTON, Frederick. (2004). *Felsefe Tarihi. Kant*, Cilt 6. (gev. Aziz Yarıdımli). İstanbul: İdea Yayınları.
- FRIEDRICH, Carl J. (Der.). (1977). *Kant's Political Writings*. New York: The Modern Library.
- HAMMERMEISTER, Kai. (2002). *The German Aesthetic Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HEIDEGGER, Martin. (1962). *Kant ve Metafizik Problem*. (ing. gev. James Churchill). Bloomington: Indiana University Press.
- JACOBS, Brian & Kain, Patrick. (Der.) (2003). *Essays on Kant's Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KANT, Immanuel. (1960). *Religion Within The Limits of Reason Alone*. (ing. gev. T.M. Greene & H.H. Hudson. New York: Harper & Brothers).
- KANT, Immanuel. (1968). *Kants Werke, Band V, "Kritik der praktischen Vernunft & Kritik der Urteilskraft*. Immanuel Kant". Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- KANT, Immanuel (1965) *Critique of Pure Reason*. (ing. gev. Norman Kemp Smith). New York: St Martin's Press.
- KANT, Immanuel. (Der.), (1984). *Segülmüş Yazılar*. (gev. Nejat Bozkurt). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KANT, Immanuel. (1986). *Critique of Judgment*. (ing. gev. J.C. Meredith). Oxford: Oxford University Press.
- KANT, Immanuel. (1987). *Critique of Judgment*. (ing. gev. Werner S. Pluhar). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- KANT, Immanuel (1993). *Art Usun Eleştirisi*. (gev. Aziz Yarıdımli). İstanbul: İdea Yayınları.
- KANT, Immanuel. (1996). *Metaphysics of Morals*, (ing. gev. Roger Sullivan). Cambridge: Cambridge University Press.

- KANT, Immanuel. (1997). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. (ing.gev. Christine Korsgaard). Cambridge: Cambridge University Press.
- KANT, Immanuel. (2006). Yargı Yetisinin Eleştirisi, Kritik der Urteilskraft. (gev. Aziz Yurdumlu). İstanbul: İdea Yayınevi.
- ÖZLEM, Doğan. & Ateşoğlu Güllü. (Der.), (2006) Tarih Felsefesi. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- SCHELLING, F.W.J. von (1994). On the History of Modern Philosophy. (ing. gev. Andrew Bowie). Cambridge: Cambridge University Press.